

Leedu relvajõudude arengukatsumused 1918. aasta novembrist 1919. aasta maini

Jonas Vaičėnonis

16. veebruaril 1918 kuulutas Leedu end iseseisvusdeklaratsiooni avaldamisega sõltumatuks riigiks. Sellest hetkest algas aktiivne riikluse taastamine ja rahva konsolideerimine. Leedu Vabariik pidi kindlaks määrama oma territooriumi piirid, moodustama omavalitsuste ja riiklikud haldusstruktuurid, taastama pärast I maailmasõda alla käinud majanduselu toimimise ning looma ka relvajõud, mis kindlustaksid iseseisvuse püsijäämise. Optimismist hoolimata põrkus Leedu relvajõudude arendamine suure hulga probleemidega. Riigi loojate arvamused läksid lahku. Ühed toetasid armee formeerimist, teised aga uskusid, et rahumeelse riigina Leedu sõjaväge ei vaja, sest ei kavatse osaleda sõjalistes konfliktides. Siiski kinnitasid enamliku Venemaa suurenevad ähvardused 1918. aasta sügisel vastupidist. Leedu relvajõud tuli üles ehitada vabadussõja ja riikluse säilitamise ajal ning see nõudis poliitilise eliidi tohutuid jõupingutusi ja vabatahtlikkuse ideest juhitud tavaliste inimeste eneseohverdust.

Artikli eesmärk on vaadelda Leedu relvajõudude arengut ja ka erinevaid tegureid, mis mõjutasid selle formeerimist Leedu Vabariigile otsustaval perioodil, aastatel 1918–1919.

Esimesed ideed sõjaväeliste struktuuride arendamiseks, millest võinuks kujuneda tulevase Leedu riigi armee aluspõhi, on teada juba I maailmasõja ajast. Sel ajal teenisid kümned tuhanded leedulased Venemaa relvajõududes. Keerulises olukorras suutsid leedulased siiski formeerida oma väekoondise, kuhu kuulus neli jalaväepataljoni, ratsaväeeskadron ja välilaatsaret. Hulk ideid ja kavatsusi jäi aga teostamata ning need üksused ei kujunenud tulevaste Leedu relvajõudude aluseks.

1918. aasta veebruaris kuulutas Leedu Nõukogu (Taryba), millel ei olnud tegelikku poliitilist võimu, välja Leedu riikluse. Et maa oli Saksa keiserliku armee valitsemise all, oli rahvuslike kaitsejõudude moodusta-

mine võimatu. Olukord ei muutunud enne, kui sügisel võeti vastu põhi-seadus ja moodustati esimene valitsus.

25. aprillil 1918 esitas ohvitser Kazys Škirpa (1895–1979), Vene-maa Leedu Peakomitee liige, Tarybale Leedu relvajõudude arendamise kava. Škirpa arvates pidi Leedu armee koosnema ühest-kahest jalaväe-diviisist, ratsaväerügemendist ja suurtükiväest (mille suuruse määra-nuks relvade olemasolu). See oli esimene Leedu armee arengukava, mis kahtlemata andis tõuke edasiseks tööks. 21. mail esitas ohvitser Stasys Zaskevičius (1892–1971) Tarybale kaitseministeeriumi organisatsiooni skeemi kavandi koos üksuste üksikasjaliku jaotusega. Mõni nädal hiljem, 8. juunil, sai Taryba kolmanda sõjaväe arendamise plaani polkovnik Jur-gis Kubiliuselt (1875–1961). Selles kavandis soovitati moodustada sõja-väe tuumikstruktuurid, mis korraldaksid siis värbamise eri maakondade üksustesse.

Ehkki küsimus oli Leedu riiklusele tähtis, oli Taryba taktika vaoshoi-tud. Esmajärjekorras oli Taryba eesmärk saada maa kohalik haldus enda kätte ja vähendada Saksa rekvisitsioonide koormat; rahvuslike kaitsejõu-dude formeerimist nähti pigem tulevikus lahendatava küsimusena.

Olukord halvenes 1918. aasta suvel, kui probleeme hakkas tekitama banditism. Taryba presiidium andis maakaitseväe formeerimise komisjo-nile korralduse ette valmistada banditismi vastu võitlemise plaan. Arutati ka relvastatud maakaitseväe formeerimist, kuid kaheldi, kas Saksa või-mud sellise ettepanekuga nõustuksid. Kahtlused on aga ette määratud teoks saama: Saksa võimud olid relvastatud maakaitseväe moodustami-sele vastu.

Samal ajal kogunesid sõdurid, et moodustada Leedu relvajõud. Need mehed, enamasti ohvitserid, kes olid Vene armeest erinevail viisidel Lee-dusse tagasi pöördunud, registreerusid Taryba juures. 1918. aasta aprillist oktoobrini registreeriti 41 vabatahtlikku: 40 ohvitseri ja üks sõdur. Leedu riikluse tugevdamiseks ei piisanud diplomaatilistest vahenditest. Oktoob-ri algas Leedu relvajõudude aktiivne ülesehitamine. Vastavalt Leedu Riiginõukogu 8. oktoobri otsusele moodustati kaitsekomisjon, mida hoiti sakslaste eest saladuses.

10. oktoobril alustas polkovnik Jurgis Kubilius ohvitseride, sõjaväe-ametnike ja sõdurite Leedu relvajõudude teenistusse kutsumist ning

nende registreerimist. Esimesed vabatahtlikud saabusid Vilniusesse 16. oktoobril, esimest jalaväepolku aga hakati formeerima alles 1. novembril. Tuleb mainida, et Leedu relvajõudude loomist pidurdas Leedu Vabariigi esimese juhi ja ühtlasi kaitseministri professor Augustinas Voldemarase (1883–1942) seisukoht, mis avaldati 14. novembril valitsuse deklaratsioonis. Deklaratsioonis teatati, et Leedu ei ole seotud ühegi sõjalise konfliktiga ega ole andnud naaberriikidele põhjust enda ründamiseks. Skeptilist suhtumist Leedu sõjaväe vajalikkusse tugevdas veelgi peaministri avaldus kohtumisel ohvitseridega 21. novembril. Voldemaras teatas, et piiride kaitsmiseks ja sisemise korra säilitamiseks piisab Leedule mõnest maakaitseväepataljonist ja ratsaväeeskadronist. Hoolimata kõige kõrgemate riigiametnike skeptilisest suhtumisest otsustati siiski viivitamata sõjavägi formeerida. Kaitsekomisjon reorganiseeriti kaitseministeeriumi peastaabiks ning 23. novembril 1918 andis peaminister ja kaitseminister Voldemaras käsu nr 1. Selle kohaselt moodustati Kaitseõukogu, polkovnik Jonas Galvydis-Bykauskas (1864–1943) määrati Alytuses paikneva 1. jalaväepolgu ülemaks korraldusega alustada kohe polgu formeerimist ning polkovnik Jurgis Kubiliusest sai kaitseministeeriumi peastaabi ülem. Hiljem tähistati 23. novembrit Leedu relvajõudude taastamise ametliku aastapäevana. Sel päeval 1918. aastal koosnes armee umbes sajast ohvitserist ja sõjaväearstist ning 50 vabatahtlikust sõdurist.

1918. aastal muutus poliitiline olukord Leedus järjest keerulisemaks. Samal ajal oli ka sõjaväe juhtkonna liikmete vahel palju pingeid. Ohvitseride nappuse tõttu said Leedu relvajõududesse astuda ka inimesed, kes ei olnud lojaalsed Leedu riiklusele. Üks neist oli jalaväekindral Kiprijanas Kondratavičius (1859–1932), endine Vene armee korpuseülem, kes oli pärit Lida maakonnast. 24. novembril määrati ta asekaitseministriks ning peaminister Voldemaras jättis tema hooleks kõigi riigikaitse ja sõjaväega seotud küsimuste korraldamise. Kindral Kondratavičius kaastöelisteks olid venelastest ohvitserid, kes suhtusid skeptiliselt Leedu riigi tulevikku. See tõi kaasa Leedu ohvitseride rahulolematuse. Lõpuks astus kindral Kondratavičius 23. detsembril ametist tagasi ning lahkus Leedust koos oma lähikondlastest ohvitseridega. Formeeritud armee jäi ilma juhtkonnata. Olukord muutus otsustavalt, kui Mykolas Sleževičius (1882–1939), Leedu uus peaminister, võttis juhtimise enda kätte. Uus valitsus seadis

eesmärgiks formeerida sõjavägi niipea kui võimalik ja kaitsta maad bolševike invasiooni eest. 26. detsembril määras uus valitsus kaitseministriks polkovnik Mykolas Velykise (1884–1955). 29. detsembril pöördus peaminister Sleževičius Leedu kodanike poole üleskutsega ühineda vabatahtlikult riigikaitsega ja kaitsta Leedu riiki. Sõjaväe ülesehitamine pääses surnud punktist liikuma. Teisalt ei andnud üleskutse loodetud tulemust. Hilisem kaitseminister Konstantinas Žukas (1884–1962), kes sel ajal registreeris vabatahtlikke Raseiniai maakonnas, kirjutas oma mälestustes, et žemaidid ei reageerinud üleskutsesele tulla vabatahtlikuna oma maad kaitsma just eriti entusiastlikult. Mehed tulid sõjaväekomisjoni, küsisid, kui palju leiba ja liha annab sõjavägi ning kui palju ta maksab palka, ja läksid siis koju tagasi. Nõnda värvati kogu 1919. a jaanuari jooksul kõigest tosin vabatahtlikku.

Kui algas võitlus iseseisvuse eest bolševike invasiooni vastu, koliti riigi pealinn Vilniusest Kaunasesse. Kaunases sai ka Leedu armee häll, seal formeeriti jalaväe-, ratsaväe-, suurtükiväe- ja pioneeriväeüksused ning muud teenistused. Kaunases asusid valitsus ja peamised valitsusasutused, kaitseministeerium, sõjaväe peastaap ning ka linna ja maakonna komandant. Kõik sõjaväeasutused ja -üksused kokku moodustasid Kaunase garnisoni.

Värbamisraskuste tõttu kuulutati 1919. aasta 15. jaanuaril välja ohvitseride, allohvitseride ja sõjaväeametnike mobilisatsioon ning 15. veebruaril esimene kutsealuste ja reservväelaste mobilisatsioon. Selleks ajaks oli sõjaväkke astunud umbes 3000 meest. Toetamaks sõjaväe formeerimist, lubas valitsus vabatahtlikele sõjaväeteenistuse eest maad. Võib öelda, et see oli vabatahtlike kõige suurem innustaja. Juuniks kasvas Leedu armee 10 000 meheni.

1918. aasta lõpus tungis Nõukogude Venemaa Punaarmee Eestisse, Lätisse ja Leedusse. 5. jaanuaril 1919 olid enamlased juba Vilniuses ning jaanuari lõpuks oli nende kontrolli all kaks kolmandikku Leedu territooriumist. Bolševikud kehtestasid okupeeritud aladel oma korra. Leedu valitsus oli sunnitud abi otsima. 11. jaanuaril kutsus peaminister Sleževičius Saksa valitsust üles tõrjuma Punaarmee üksusi ning kaitsma Leedu piire seni, kuni formeeritakse Leedu armee. Sakslased paigutasid Leedu territooriumile üksused, mis koosnesid Saksimaa vabatahtlikest, kes

aitasid peatada Punaarmee edasitungi, andes aega Leedu armee formeerimiseks. Jaanuari lõpuks oli Leedus umbes 4000 Saksimaa vabatahtlikku.¹

1919. aasta veebruaris algasid Leedu iseseisvusvõitluse rasked aastad. Veebruari alguses peatasid noore Leedu armee üksused koos Saksimaa vabatahtlikega bolševike seni peatumatu edasitungi Kédainiai ja Alytuse all. Samal ajal löid sakslased bolševike vägesid Žemaitijas.

Tänu arvukatele Saksimaa vabatahtlikele suudeti enamlaste sissetung peatada. See jättis Leedu sõjaväe juhtkonnale võimaluse kiiresti formeerida uued üksused, need välja õpetada ja tulevasteks lahinguteks korralikult ette valmistada. Järk-järgult valmistus Leedu armee kaitselahinguteks ja pealetungioperatsioonideks. Koos sakslastega võideldi kuni juuli keskpaigani. Seejärel sakslased lahkusid ja Leedu üksused olid juba võimelised iseseisvalt tegutsema.

Kokkuvõtteks saab väita, et Leedu relvajõudude ülesehitamine aastatel 1918–1919 oli alguses küllaltki raske. Siiski suutis see ületada poliitilised, majanduslikud ja psühholoogilised takistused. Eriti märkimisväärne oli Saksa sõjaväeliste ja haldusstruktuuride tugi, mis aitas Leedu riigil teoks teha oma relvajõudude arendamise plaan ja kaitsta noort Leedu riiklust.

Inglise keelest tõlkinud Toomas Hiio

¹ See oli 1917. aasta veebruaris Dresdenis Saksimaa maakaitseväe- ja tagavaraüksustest formeeritud 46. maakaitseväediviis (2. kuninglik Saksimaa maakaitseväediviis), millesse kuulus üks, 46. maakaitseväe jalaväebrigaad kolme maakaitseväe-jalaväerügemendi ja ulaanide eskadroniga, ning suurtükiväerügement, pioneeripataljon ja sideväeüksus. Diviisiülem oli kindralleitnant Walter von Eberhardt (1862–1944), kes 1918. a aprillis demobiliseeriti, kuid jäi oma diviisi vabatahtlikest ja Saksimaalt värvatutest formeeritud Lõuna-Leedu vabakorpuse ülemaks. Pärast Bermond-Avalovi lüüasaamist sai temast Rüdiger von der Goltzi järeltulija VI reservkorpuse juhatajana. (*Tlk.*)